

Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)

*Sborník příspěvků z mezinárodní konference
Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)
23.–25. září 2010, Brno, Česká republika*

History of Czech Orthography (up to 1902)

*Proceedings of the International Conference
History of Czech Orthography (up to 1902)
23.–25. September 2010, Brno, Czech Republic*

Michaela Čornejová
Lucie Rychnovská
Jana Zemanová
(editorky)

BRNO 2010

Sborník byl vydán s finanční podporou „Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav)“ (LC546) řešeného na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

Recenzovali: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc., prof. Dr. phil. PhDr. Marek Nekula, prof. PhDr. Radoslav Večerka, DrSc.

Editors © Michaela Čornejová, Lucie Rychnovská, Jana Zemanová

© Host – vydavatelství, s. r. o., 2010
© Masarykova univerzita, 2010

ISBN 978-80-7294-508-5 (Host)
ISBN 978-80-210-5547-6 (Masarykova univerzita, Brno)

Bibliografická citace sborníku pro evidenci výsledků výzkumu a vývoje Rady VaVat:
Čornejová Michaela, Rychnovská Lucie, Zemanová Jana (eds.): Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23.–25. září 2010, Brno, Česká republika. 1. vydání. Brno: Host – Masarykova univerzita, 2010. 480 s. ISBN (Host) 978-80-7294-508-5, ISBN (Masarykova univerzita) 978-80-210-5547-6. Náklad 500 ks.

Obsah

ÚVOD	9
INTRODUCTION	11
EDITORSKÁ PŘEDMLUVA	13
EDITORS' NOTES	15
JANA PLESKALOVÁ / Vývoj pravopisu ve staré češtině z pohledu dějin jazykovědné bohemistiky	17
ONDŘEJ ŠEFČÍK / K základním pojmům grafemiky	30
I/ 12.–15. STOLETÍ	41
JOSEF VINTR / Glosa ke grafice Jagičovských a Paterových glos	43
MICHAELA ČORNEJOVÁ / Specifika grafiky nejstarších českých toponymických bohemik	53
NADĚŽDA KVÍTKOVÁ / Grafická stránka nejstarších zápisů kroniky tak řečeného Dalimila	75
MILADA HOMOLKOVÁ / O pravopise staročeských veršovaných legend z doby lucemburské	80
MAREK JANOSIK-BIELSKI / Pravopisné zvláštnosti v sbírce staročeských kázání založených na legendách	103
KATEŘINA VOLEKOVÁ / Specifické rysy pravopisného systému ve <i>Slovníku klementinském</i> (1455)	108
MARTINA JAMBOROVÁ / Kvantita jako významový diferenční činitel ve středověkém právnickém textu	120

ŠTĚPÁN ŠIMEK / K pravopisné podobě proprií cizího původu v prvotisku staročeského <i>Překlady kroniky Twingerovy</i> Beneše z Hořovic (1488)	135
MILOSLAVA VAJDLOVÁ / Pravopisná specifika rukopisného zápisu <i>Cesty z Čech do Jeruzaléma a Egypta</i> Martina Kabátníka aneb Co všechno rukopis prozradil o svém původu, účelu a písaři	152
JAROSLAVA PEČÍRKOVÁ, HANA KREISINGEROVÁ, MARKÉTA PYTLÍKOVÁ / Interpunkce a členění textu v staročeských biblických rukopisech	167
VERONIKA BROMOVÁ / Pravopis českých administrativních textů 14. a 15. století a jeho zachycení ve vybraných edicích	188
DUŠAN ŠLOSAR / Diakritický pravopis	200
II/ 16. STOLETÍ – POLOVINA 18. STOLETÍ	207
PETR NEJEDLÝ / Humanistický a barokní pravopis z pohledu lexikologického	209
KATEŘINA RYSOVÁ / K přepisu německých přejímek do češtiny doby střední	218
ALENA M. ČERNÁ / Specifika pravopisného úzu rukopisných textů 16. století	224
ONDŘEJ KOUPIL / Psátí, neb tisknouti? (Nám4, ŠtVýb1 a písaři)	235
PAVEL KOSEK / Interpunkce českých tištěných kancionálů 17. a 18. století a její transkripce	250
ALENA A. FIDLEROVÁ, ROBERT DITTMANN, VERONIKA S. VLADIMÍROVÁ / Užívání velkých písmen v českých tištěných Biblích raného novověku	285
JANA ZEMANOVÁ / Analýza grafické stránky kancionálu z Ostré Lhoty	309
III/ POLOVINA 18. STOLETÍ – 19. STOLETÍ	341
TILMAN BERGER / Argumentace reformátorů českého pravopisu v letech 1780–1850	343
STEFAN MICHAEL NEWERKLA / Receptce pravopisu Jana Václava Póla jeho vídeňskými a vídeňskonovoměstskými současníky	360

STANISLAVA SPINKOVÁ / K pravopisu českých textů z konce 18. století (vybrané texty J. Rulíka)	376
ROBERT ADAM / Grafická stránka korespondence Boženy Němcové	386
LUCIE RYCHNOVSKÁ / Korespondence Bedřicha Smetany z hlediska pravopisného	402
KATARÍNA MUZIKOVÁ / K pravopisu češtiny na Slovensku v obrodenském období	413
IV/ POČÍTAČOVÉ NÁSTROJE	433
MARTIN STLUKA / Zpracovávání jednotlivých pravopisných systémů v rámci diachronní složky Českého národního korpusu	435
FRANTIŠEK MARTÍNEK / Pravopis starších textů versus textový korpus k lingvistickým analýzám	449
BORIS LEHEČKA, KATEŘINA VOLEKOVÁ / (Polo)automatická počítačová transkripce	466

Argumentace reformátorů českého pravopisu v letech 1780–1850

Tilman Berger

1. Úvod

Český pravopis byl v první polovině devatenáctého století poznamenán několika převratnými reformami, které stály v protikladu k pozvolným tendencím předcházejících století. Tento vývoj vnímali ostatně i současníci, jak ilustruje např. citát básníka a publicisty Karla Havlíčka Borovského z článku s názvem *Originálnost* z časopisu *Česká včela* (Havlíček 1846: 12):

Z Laputy se píše, že tam dle nowého plánu školního žádný již nebude přijat do třetího klasu normálního bez dvou výmíněk: musí dostawit

- a) řádně potvrzené wysvědčení, že již aspoň jeden nowý prawopis wymyslił,
- b) revers, že se budoucně také žádného prawopisu wíc než rok při-drżowati nehodlá.

Citát na jedné straně ilustruje stav pravopisu v polovině čtyřicátých let 19. století: Havlíček ještě užívá grafém *w* místo dnešního *v*, jinak však píše v souladu s reformami, které vedly k modernímu českému pravopisu – užívá už dokonce *ou* místo *au*, čímž předjímá reformu, která byla oficiálně provedena až roku 1849. Na druhé straně však citát také naráží na to, že neustálé reformy pravopisu, probíhající zhruba od začátku století, byly předmětem nejen diskusí, ale i výsměchu tehdejších intelektuálů.

Přechod od staršího pravopisného systému, tradičně zvaného „bratrský pravopis“, k novodobému trval necelých 40 let. Začal analogickou

reformou, kterou navrhl Josef Dobrovský v roce 1809 a která byla uskutečněna postupně v letech 1823–1842 (srov. Pleskalová – Šefčík 2007: 519), pokračoval tzv. skladnou opravou roku 1842 a končil dvěma reformami, v nichž bylo zavedeno psaní *ou* místo *au* (1849) a *v* místo *w* (1850). Vedle toho také probíhalo v desátých a dvacátých letech 19. století postupné nahrazování dosavadního švabachu v tiscích antikvou.

O možné reformě českého pravopisu se samozřejmě diskutovalo už dříve. Jako první psal o případných změnách české ortografie Václav Jan Rosa, konkrétní návrhy pak byly předloženy Janem Václavem Pólem a Františkem Janem Tomsou. Jelikož byly odmítnuty Dobrovským a jinými současníky, neujaly se, ačkoli obsahují mnohé ze zásad, které byly realizovány později.

Množství a věcný obsah českých diskusí v 18. století není ve srovnání s tehdejší situací u jiných evropských národů nijak zarážející. Situace v Čechách byla značně podobná stavu v německy mluvících zemích, kde byl rovněž navržen velký počet pravopisných reforem, které se neprosadily, i když jejich původci aplikovali zásady ve vlastních knihách. Oproti tomu bouřlivý vývoj českých debat od začátku 19. století se zdá být něčím dosti specifickým; je spojen s tzv. národním obrozením a patří do souvislostí, které Vladimír Macura (1995: 42n.) popsal jako „český lingvocentrismus“.

Podstata jednotlivých reforem je poměrně dobře popsána v dosavadní literatuře. Stručný přehled podává Sedláček (1993), mnohem podrobněji je popisují Pleskalová a Šefčík (2007) a Bermel (2007: 92n.). Pravopisnými debatami se zabýval také Tešnar (2000; 2003), který uvádí řadu dílčích zajímavých informací. V tomto příspěvku se budu zabývat analýzou argumentů užívaných v diskusích o pravopisu, představím zároveň jejich typologii, prostor dostanou také všeobecné závěry o měnících se hodnotách pravopisného diskurzu.

V následujících kapitolách se budu nejprve věnovat bratrskému pravopisu, a to zvláště otázce, v jakých ohledech dával bratrský pravopis podnět k reformám (2.). Dále bude následovat analýza pravopisných diskusí 18. století, v rámci níž se zaměřím také na to, jak na tyto diskuse reagoval Dobrovský (3.). Ve čtvrté části článku se budeme zabývat reformami 19. století (4.) a v páté, poslední části bude představena souhrnná charakteristika vývoje českého pravopisu v 19. století (5.).

2. Stav před reformami: bratrský pravopis a jeho vlastnosti

Tzv. bratrský pravopis, užívaný od poloviny 16. století zhruba do roku 1800, byl ve starší literatuře někdy hodnocen záporně. Gebauer (1894: 14) o něm napsal, že je to „dílem zhoršený, dílem nepodstatně obměněný pravopis Husův“, a podobný názor nacházíme také u Sedláčka (1993: 60), který cituje několik vět ze starší Gebauerovy práce z roku 1876. Většina jiných autorů se však o bratrském pravopise vyjadřuje mnohem opatrněji a bez kategorického hodnocení.

Podle mého názoru je třeba zdůraznit, že bratrský pravopis představoval první český ortografický systém (v užším slova smyslu), byl založen na jasných a jednoznačných pravidlech a odrážel všechny relevantní rysy hláskového systému, kolísání typické pro češtinu 16. století (srov. Porák 1983) v něm bylo spíše výjimkou. Tuto skutečnost je zapotřebí zdůraznit. Přesto vznikla potřeba reformy, avšak nelze se domnívat, že se jimi český pravopis neustále zdokonaloval. Navíc je třeba rozlišovat, kde byly skutečné slabiny pravopisného systému vedoucí k potřebě reformy, a kde se reformní návrhy nedají vysvětlit nedokonalostmi stávajícího systému.

Jaké tedy byly hlavní rozdíly mezi bratrským pravopisem a dnešním pravopisným systémem? Lze je shrnout do následujících pěti skupin:

- a) zachování spřežek: *ff*, *Sf*, *Cž*, *Rž*;
- b) více možností zápisu jednoho fonému: *f* – *s*, *ff* – *š*,¹ *u* – *v*, *g* – *y*;
- c) užívání grafémů *j*, *g*, *v*, *w* a dvojhlásky *au* v jiné funkci než dnes;
- d) odlišná distribuce grafémů *i/y* a *j/y*;
- e) fakultativní užívání grafémů *ĝ*, *l*, „zavřeného“ *b*² (*6*) a skupiny *ff*.

Na první pohled se počet rozdílů zdá být vcelku vysoký, avšak v reálném úzu měly jednotlivé případy různou váhu, např. frekvence spřežek *Cž* a *Rž* byla poměrně nízká. Ke zhodnocení funkční váhy jednotlivých odlišností aplikujeme kvantitativní kritéria navrhovaná Kučerou v roce 1998. Tato kritéria se týkají jednak „účinnosti“ pravopisu, jednak jeho „složitosti“. Při rozboru složitosti autor dále rozlišuje asymetričnost,

jednoznačnost, standardizaci a nepravidelnost, a to vždy z hlediska píšícího a z hlediska čtenáře. Kučera zkoumal tyto faktory pro období od roku 1250 do roku 2000, pro nás jsou důležitá zejména léta 1750–1850.

Začněme účinností, tj. poměrem počtu fonémů k počtu grafémů (Kučera 1998: 180). Účinnost v prvních stoletích vývoje češtiny kolísá mezi 86,97 % a 98,61 %, od roku 1600 se stabilizuje nad 98,5 %. V období, které nás zajímá, dosáhla relativně vysoké hodnoty a nárůst je jen mírný (srov. tabulku z Kučera 1998: 180):

rok	účinnost
1750	99,23 %
1800	99,25 %
1850	99,80 %

Vzrůst účinnosti v 1. pol. 19. stol. lze vysvětlit zrušením spřežek *ff*, *Sf*, *Cž* a *Rž*, ale celkový dopad této změny je poměrně malý. Vezmeme-li v úvahu, že jedna spřežka, totiž *ch*, zůstala zachována dodnes, zdá se dokonce pravděpodobné, že důvodem zrušení zmíněných spřežek nebylo to, že byly méně účinné (v Kučerově smyslu), ale spíše jejich současné značení podobných fonémů (*č*, *ž/Ž*, *ř*).

Čtyři charakteristiky složitosti se zakládají na centrálním pojmu „přechodu“ od grafému či skupiny grafémů k fonému, popř. skupině fonémů, nebo opačně (Kučera 1998: 186n.). Tyto přechody mohou být symetrické nebo asymetrické, dále se rozlišují přechody jednoznačné a nejednoznačné, které se dělí na standardizované a nepravidelné.

Asymetričnost Kučera (1998: 189) kvantifikuje z hlediska píšícího jako „průměrný počet různých grafémů (skupin) odpovídajících v daném textu jednomu fonému (skupině)“ a z hlediska čtenáře analogicky jako „průměrný počet různých fonémů (skupin) odpovídajících v daném textu jednomu grafému (skupině)“. Pro český pravopis je od začátku charakteristická vyšší asymetričnost pro píšícího a menší pro čtenáře. K výraznému vývoji však došlo již dříve, před 18. stoletím, takže od této doby jsou číselné charakteristiky podobné dnešním. Srov. následující výtah z další Kučerovy tabulky:

1 Někdy se místo *š* na konci slova užívá spřežka */s*. Jako jednu z možných variant ji doporučuje např. *Alphabetum boëmicum* z roku 1718 (121n.).

2 Toto písmeno, které např. Pól užívá vedle běžného „otevřeného“ *b*, chybí ve standardním inventáři moderních počítačových fontů.

rok	asymetrie: píšící	asymetrie: čtenář
1750	2,02	1,27
1800	1,83	1,19
1850	1,85	1,21
2000	1,98	1,20

Vidíme, že právě v době pravopisných reforem v první polovině 19. století zůstaly oba typy asymetrie fakticky stejné. Faktory, které ovlivňují asymetrii pro píšícího, totiž dvojice *i/y* a problémy spojené s asimilací znělosti (srov. Kučerův příklad homofon *zpráva – správa*), se zřejmě v průběhu reforem nezměnily, někdy jich dokonce přibýlo (analogickou reformou vznikly např. asymetrické přechody /si/ → <si> nebo <sy> a /zi/ → <zi> nebo <zy>). Totéž platí u asymetrie pro čtenáře, která je sice nižší, ale stále na ni negativně působí případy, kdy jednomu grafému odpovídají dva fonémy – opět jde o problémy spojené s asimilací znělosti, a dále o kombinace liter <di>, <ti>, <ni>.

Další charakteristikou uváděnou Kučerou je jednoznačnost. Právě ta se však na rozdíl od asymetričnosti v průběhu historického vývoje značně mění, jak ukazuje následující tabulka:

rok	jednoznačnost: píšící	jednoznačnost: čtenář
1750	51,92	71,64
1800	64,71	77,42
1850	63,05	77,05
2000	56,36	72,86

Jednoznačnost z hlediska píšícího byla v 18. století nižší než později, zřejmě kvůli tomu, že existovalo několik hlásek, které se mohly psát různě v závislosti na jejich pozici ve slově (*u/v, f/s, fflš, g/y*).³ Jednoznačnost z hlediska čtenáře byla naopak vždy mnohem vyšší (nízké číslo pro rok 2000 se vysvětluje nárůstem počtu cizích slov).

Poslední charakteristikou, nepravidelností, se zde zabývat nebudu, poněvadž hraje významnou roli zejména ve starších obdobích vývoje českého pravopisu.

3 Do určité míry to platilo také pro grafémy *i* a *y*, které zůstaly zachovány do dnešní doby a jejichž užívání je v češtině řízeno jinými principy.

Jestliže si nyní opět položíme otázku, jaké rysy bratrského pravopisu mohly být podnětem k reformě, můžeme říci, že to byly hlavně nejednoznačné případy typu *u/v, f/s, fflš, g/y* a (v menší míře) spřežky. Ostatní znaky bratrského pravopisu (např. grafémy *j, ů* a digraf *au*) se těmito kritérii zachytit nedají, takže pro jejich zrušení musely existovat jiné důvody než pouze strukturní či racionální.

3. Diskuse 18. století

O diskusích 18. století pojednám poměrně krátce, protože jsou popsány na jiných místech (srov. Berger 2004; 2008a; 2008b) a těžištěm článku jsou procesy probíhající v 19. století. Alespoň stručně se jim však věnujeme, neboť často předjímají pozdější reformy.

V jistém smyslu je potřeba přihlížet ještě k dřívějším úvahám o pravopisu, zejména těm, které publikoval Václav Jan Rosa ve své *Čechořečnosti* z roku 1672. Rosa se zajímá spíše o rozdíly mezi pravopisem pro foro externo, tj. v tištěných knihách, a pravopisem pro foro interno, tj. v rukopisech.⁴ Doporučuje např. užívat písmeno *ě* místo spřežky *ie* (Rosa 1672: 5) a písmena *c, č, ř* místo spřežek *cz, cž, rž* (Rosa 1672: 10), prosazuje rozlišování dvou diakritických znaků: kromě tečky nad souhláskami *c, z, r* a *s* se má užívat rovněž „accentus circumflexus“ nad samohláskou *e* a nad souhláskami *d, t* a *n* (Rosa 1672: 4n.) – tento systém je také realizován v českých příkladech a českých pasážích jeho mluvnice. Nejzajímavější jsou pro nás jeho poznámky o užívání kroužkovaného *ů*, o němž mluví třikrát: Jednou úplně na začátku, kde říká, že tiskaři píšou nad dlouhým *u* kroužek, což vysvětluje alternací *ů* a *o*,⁵ podruhé ve čtvrté části knihy „o Dobroweyslownosti“, kde říká, že by se také mohlo psát *ú*,⁶ a nakonec nejpodrobněji o několik stránek dále v češtině: „ů, nad kterým Kněhotlačilové celý kolečko, jako Bůh, stawěgji, z strany wýslownosti, žádného rozdjlu od ú nemá, ale toliko w příčině počátečnosti, nebo ú pochází od uu. a ů, od uo.“ (Rosa 1672: 409)

Z Rosových úvah vyšel Jan Václav Pól, autor první německy psané mluvnice češtiny, která se dočkala celkem pěti vydání (k jeho pokusům

4 Rozlišování mezi těmito dvěma typy pravopisu jsem přejal od Čejky (1999).

5 „Typographi solent supra u longum, scribere circumulum, ut Wül, bos, Hül, baculus, etc. Et hoc ideo, quia olim indistincte longum ů, mutabatur in o.“ (Rosa 1672: 5)

6 „u, coincidit cum Diphthongo uo, et idem significant. nam potest scribi wül, hül, vel wül, hül, loco wuol, huol etc.“ (Rosa 1672: 406)

o reformu srov. také Vintř 2004 a Pleskalová – Šefčík 2007: 505n.; k reflexi jeho pokusů současníky srov. text Stefana Michaela Newerkly v tomto sborníku). V prvním vydání z roku 1756 Pól analyzoval celkem pět návrhů reformy pravopisu, z toho tři přejímá od Rosy⁷ a sám navrhuje další dva: psaní *ou* místo dosavadního *au* a vynechání háčky nad *č*, *ř* a *ž* před samohláskou *i/j* (např. ve slově *Narjzenj*). Toto vydání je vytištěno ještě tradičním pravopisem, rozlišují se pouze dva „háčky“. Totéž platí pro druhé vydání z roku 1764, od třetího vydání z roku 1773 je potom (nepříliš důsledně) aplikován nový pravopis. V třetím vydání přidává Pól další návrhy, např. že písmeno *ě* se má užívat jen po labiálách, kdežto měkkost ve slabikách *dě*, *tě* a *ně* má být značena na souhláskách (např. *pěna* × *dělím*). Navrhuje také nová pravidla pro psaní délek (srov. Berger 2008a: 44). Ve dvou pravopisných traktátech z roku 1786 nakonec přechází k užívání písmen *š* a *f/s* háčkem místo dosavadní spřežky *ff*.

Nás zde především zajímají typy argumentů, jimiž autor podporuje nutnost úprav pravopisu. U Póla nacházíme v podstatě dva typy argumentů: jednak výslovnostní důvody, např. u psaní *ou* místo *au*⁸ nebo užívání písmena *ě*,⁹ jednak odstranění zbytečných a dvojnásobných prvků, např. spřežek *cz*, *cž* a *rž*.¹⁰ Z podobných důvodů doporučuje vynechání háčky nad *č*, *ř* a *ž* před samohláskou *i/j*, neboť měkkost se podle něj nemusí označovat dvakrát.¹¹

V případě psaní *ú* místo *ů* kombinuje oba typy argumentů, když říká, že jak *ů*, tak i *ú* zachycují dlouhé *u*, tudíž by byl vhodný zápis jednotný (*ú*), neboť užívání více znaků jen mate žáky, kteří se navíc málokdy zajímají o starší úzus (a málo je tedy zajímavá fakt, že se užívání

7 Jak je známo, Dobrovský napsal o prvním vydání, že je to jen „bázlivý, nepřesný překlad latinské mluvnice Rosy“ (Dobrovský 1787: 137).

8 „Das *au* wird gelesen wie *ou*, und wäre auch besser also zu schreiben.“ (Pohl 1756: 2)

9 „Nach *b, f, l, m, p*, w hingegen sind zusammenschmelzende Doppellauther zu schreiben, weil diese Buchstaben die Weiche des Lauths nicht in sich selbst fassen und enthalten, sondern dieselbe nur mittelst des mitwirkenden Doppellauthers ausdrücken.“ (Pohl 1773: 5n.)

10 „Merke: Es ist dermahlen der Gebrauch so weit gestiegen, daß die mehresten nach *c, č, ř* ein *z* zuzusetzen pflegen, welches aber nicht überhaupt füglich, und besser auszulassen ist, massen durch derley ohne Unterschied vornehmende Zusatz öftermahlen ein Zweydeut, oder wenigstens Überfluß deren Buchstaben erfolget...“ (Pohl 1756: 10)

11 „Meines Orts aber finde [ich] anbey folgendes zu erinnern: daß nachdeme zufolge kurtz zuvor im Anfang dieser Abtheilung enthaltener, und eben von dem allgemeinen wohlfundirten Gebrauch dann denen sämtlichen Grammaticis bestätigter Regel, das *I* und die zusammenschmelzende Doppellauther ein allgemeines Kennzeichen der Lindwerdung seyn, also daß die vor selben zu stehende kommende lindwerdende Mitlauther zu zeichnen ohnnothig seye...“ (Pohl 1756: 9)

kroužkovaného *ů* odůvodňuje historicky).¹² V prvním vydání z roku 1756 Pól ještě shovívavě připouští, že básníci a tiskaři mohou užívat *ů* jako znaku starobylosti („Kennzeichen des Alterthums“), ve třetím vydání z roku 1773 už to však pokládá za zlozvyk („Mißbrauch“) a podobně mluví také o užívání spřežek.¹³

V pozdějších letech u Póla kritérium výslovnosti ustupuje. Do předí se dostává hledisko morfologické: grafika slouží k diferenciaci slov různých slovních druhů odlišujících se pouze kvantitou posledního vokálu. Pro tyto účely vytvářel i novotvary, které však působí uměle: např. zavádí rozdíl mezi přídavným jménem *kráfňegffí* a slovesnou formou *kráfňegffj* „dělat krásnějším“ (srov. Pohl 1773: 16). Podobné umělé návrhy pozorujeme také v morfologii (srov. Newerkla 1999: 57n.).

Argumentaci Jan Václava Póla můžeme charakterizovat jako vcelku *racionální* a zároveň *ahistorickou*. Jeho přístup vyvolal ostrou kritiku Dobrovského, o které jsem již psal na jiném místě (srov. Berger 2004). Dobrovský v této době ještě zásadně odmítal reformu pravopisu, neboť jakékoliv změny a novoty v jazyce považoval za překážku jeho důkladné znalosti a klonil se k stále, neměnné podobě pravopisu.¹⁴ Ani výslovnost pro něj nebyla argumentem a neviděl důvod, proč by se měl měnit zvyk jenom kvůli novější výslovnosti.¹⁵ Dobrovského pozice by se dala charakterizovat jako *konzervativní* a do jisté míry *historická*.

Další autor 18. století, který se zajímal o český pravopis a uvažoval o možných reformách, byl František Jan Tomsa. Zpočátku ještě hájil tradiční pravopis, ale je vidět, že si již uvědomoval problémy stávajícího ortografického úzu: např. v *Böhmische Sprachlehre* (1782: 18) se zmiňuje o tom, že se samohláska *a* ve spojení *au* vyslovuje jako *o*,

12 „...hierorths aber nur so viel sage: daß, nachdeme heunt zu Tage dergleichen Wörter mit *U* lang ausgesprochen werden, einfolglichen auch mit dem langen Thonzeichen zu bezeichnen kommen, dieselben zur Vermeydung der Mehrheit deren eine Wirkung habenden Thonzeichen, und Verwirrung deren Lernenden, mit dem oben angezeigten gezogenen Accent zu bemerken wären, massen die wenigsten so vollkommen in der Sprache sind, und sich die Mühe nehmen, dem ehemaligen alten Gebrauch vollkommen nachzugrübten...“ (Pohl 1756: 6n.)

13 „Es hat dermal bey den mehresten, insonders der Regel unkündigen Böhmen der verderbliche Mißbrauch so weit überhand genommen, daß selbe in ihrer Schreibart nach *c, r*, in weicher Aussprache allemal ein *z* hinzufügen, um ein *č, ř*, oder weiche Buchstaben und Aussprache zu erzwingen.“ (Pohl 1773: 11)

14 „Nichts ist in der Philologie verderblicher, als unnütze Neuerungen; nichts hingegen erwünschlicher, nichts, das die gründlichen Kenntnisse der Sprachen mehr beförderte als stäte Gleichförmigkeit in der Orthographie.“ (Dobrovský 1780: 111)

15 „Dieß gründet sich auf die itzige Aussprache. Ist dieser Grund hinreichend von einem Gebrauche, der sich durch 250 Jahre erhielt, abzugehen?“ (tamtéž)

ale nesmí se tak psát.¹⁶ O dva roky později píše (česky): „Ačkoli a w au gako o se wyslowuje, předce se nesmj ou za au psáti, k. p. lauka ne louka, mauka ne mouka.“ (Tomsa 1784: 9) První obsáhlejší návrhy publikoval však až v letech 1802 a 1812. Návrh z roku 1802 pro mě bohužel nebyl dostupný, ale podle literatury (např. Pleskalová – Šefčík 2007: 506) se domnívám, že rozdíl mezi oběma texty nebude nijak zásadní.

Těžištěm Tomsových návrhů je psaní dlouhého *i* namísto dosavadního *j*, psaní *j* místo *g*, *u* místo *v*, zrušení písmena *f* a psaní *š* místo *ff*. Za nejdůležitější však Tomsa považuje zavedení antikvy místo švabachu v tisku, což by podle něj usnadnilo recepci českých knih u jiných slovanských národů.¹⁷ Podobnou argumentaci nacházíme také u jiných úprav: např. užívání písmena *v* pro *u* na začátku slova se mu zdá málo smysluplné, neboť v mnoha slovanských jazycích se *v* užívá pro (tehdejší) české *w*.¹⁸ Do slovanského kontextu klade také užívání *i* místo *g* po samohláse.¹⁹ Podobně se staví k jiným funkcím písmena *g* a místy se dokonce odvolává na Veleslavína.²⁰ Zajímavé je, že stále odmítá psaní dvojhlasiky *ou* – údajně to není zapotřebí, protože se zde vyslovuje „temné“ *a*.²¹

Tomsovy argumenty jsou jiného druhu než ty, které posloužily Pólovi a Dobrovskému. U Tomsy jde do jisté míry opět o racionální úvahy (stejně jako u Póla), navíc se však opírá o kontext příbuzných slovanských jazyků. Není tedy náhoda, že Tomsova kniha končí návrhem, jak psát jeho pravopisem i jiná slovanská „nářečí“ (včetně ruštiny!).

16 „Ob man gleich das a in au wie ein o ausspricht, so darf man doch nicht ou für au schreiben; diejenigen, die es wagen, werden damit ausgelacht.“ (Tomsa 1782: 18)

17 „Sehr vortheilhaft wäre es, wenn sich die Čechen der lateinischen Schrift anstatt der bisherigen Mönchsschrift, und der hier vorgeschlagenen und gröstentheils eingeführten Orthographie bedienten; weil dann alle Slawen ihre čechischen Bücher lesen könnten.“ (Tomsa 1812: 3)

18 „Den Konsonanten *v* anstatt des Vokals *u* zu Anfang der Wörter im Čechischen zu gebrauchen, und z.B. *vmět* anstatt *umět*, können, wissen, zu schreiben ist im Čechischen um so ungereimter, als manche slawische Dialekte das *v* anstatt *w* gebrauchen.“ (Tomsa 1812: 16)

19 „Man muß sich an diejenigen nicht kehren, welche noch immer *ag, dg, eg, ěg, ig, jg, og, ug, ůg, yg* schreiben; weil sie keine Einigkeit mit der slawischen Sprache eingehen wollen.“ (Tomsa 1812: 17)

20 „Ungereimt und der slawischen Orthographie zuwider wird im Čechischen *g* für *j* und *i* gebraucht. Dies mag schon M. Daniel Adam von Weleslawin eingesehen haben; denn in seinem Nomenklator quadrilinguis steht S. 426. *jabkowity*, apfelgrau; S. 78. *jalowec*, Wachholder; S. 81 *janofit* oder *janowec*, der Ginst. Warum er aber nicht durchaus das *j* gehörig gebraucht habe, weiß man jetzt nicht.“ (Tomsa 1812: 19)

21 „Die čechischen Doppellauter unterliegen keiner Schwierigkeit, doch muß man nicht *ou* anstatt *au* schreiben; weil das *a* dunkel wie *o* lautet.“ (Tomsa 1812: 27)

Tomsa vydával ve svém pravopisu řadu brožurek a knížek. Některé jím navržené změny (např. přechod k antikvě či užívání *š* místo *ff*) pomalu pronikaly i do jiných textů. Např. v Dobrovského *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmisches Sprache* z roku 1809 se v českých citátech užívá jak antikva, tak i švabach. Švabachem se zde stále tiskne *ff*, *š* je však už důsledně vysázeno antikvou. Podobný úzus nacházíme i ve druhém vydání z roku 1819. Hankova mluvnice z roku 1822 byla vytištěna dokonce jen antikvou, nenacházíme v ní už ani *f* a *ff*.

4. Reformy 19. století

Mluvnice *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmisches Sprache*, kterou publikoval Josef Dobrovský roku 1809, předznamenala další diskuse o českém pravopisu. Autor sice v souladu s dosavadními zásadami zůstal u tradičního pravopisu, navrhl však jednu zdánlivě malou změnu v psaní samohlásek *i* a *y*, a to „podle analogie“.²² Kolem tohoto návrhu se rozpoutala vášnivá diskuse, která se táhla až do čtyřicátých let a skončila v roce 1842 oficiálním přijetím „analogické reformy“ Maticí českou (srov. Pleskalová – Šefčík 2007: 516n.).

V druhém vydání mluvnice z roku 1819 již Dobrovský vykládá zásady své reformy. Přesto ale i v této souvislosti dkazuje na svůj článek z roku 1780 a opakuje, že zásluha spisovatelů má být v něčem jiném než v novotách tohoto typu.²³ Hájí také svou zásadu, že alespoň v mluvnici se chce držet „všeobecnějších pravidel“.²⁴ Je třeba souhlasit s názorem, že „Dobrovského návrh byl spíše intelektuální hrou než vážným pokusem o reformu“ (Pleskalová – Šefčík 2007: 517), nakonec sám Dobrovský ani příliš neusiloval o zavedení svého návrhu do praxe. Jeho propagátorem se stal Václav Hanka – nejprve v *Pravopisu českém* z roku 1817, který do roku 1849 vyšel celkem devětkrát, a potom v knize *Mluvnice neb saustawa česká* (1822). V prvních verzích Hanka podává český překlad Dobrovského úvah, později přechází k seznamům

22 „Nach z, f, c schreibt man nur ein y, nie i; doch sollte nach der Analogie in manchen Fällen auch ein i geschrieben werden, z.B. im Dativ: knězi, fi, sich (...), das wir denn auch, wo es die allgemeine Regel erfordert, in dieser Sprachlehre tun wollen.“ (Dobrovský 1809: 8n.)

23 „Auch ich bin überzeugt, daß das Verdienst der Schriftsteller in wichtigern Dingen als in solchen Neuerungen besteht.“ (Dobrovský 1819: XVI)

24 „Schreibe jeder andere, wenn es ihm beliebt, der alten Gewohnheit gemäß nach z, s, c immer und allzeit ein y, nie ein i; ich habe nichts dagegen. Nur mir gönne man auch die Freyheit, wenigstens in einem Lehrbuche so zu schreiben, wie nach allgemeinem Regeln geschrieben werden soll.“ (tamtéž)

slov, která se mají psát s *i* nebo *y* (jde vlastně o předchůdce dnešních „vyjmenovaných slov“).

Jak lze charakterizovat Dobrovského argumentaci? Na první pohled vypadá jako racionální a synchronní, fakticky však jde o zavedení historických prvků do pravopisu. Přihlédneme-li k tomu, že se samohlásky *i* a *y* na většině českého území vyslovovaly stejně, pak je zřejmé, že základem reformy je zavedení pravidel psaní opírajících se o starší stav češtiny. Do konfliktu se dostávají dva typy historické argumentace, totiž argumentace *konzervativní*, která chce zachovat dosavadní stav, a *historicky podložená racionální argumentace*, která se řídí znalostmi dějin českého jazyka.

Protiklad je dobře vidět v pracích Jana Nejedlého, hlavního odpůrce analogické reformy. Nejedlý v podstatě pokračuje v argumentaci, která byla charakteristická pro raného Dobrovského, a odsuzuje „malicherné novoty“, které jenom matou žáky.²⁵ Zajímavé je, že opakuje argumenty Jana Václava Póla. Na druhé straně však zřejmě také cítí povinnost vystupovat proti autorům, kteří chtějí psát *ou* podle výslovnosti. Hájí tedy psaní *au* (odvolává se při tom na saská nářečí, kde se dvojhláska *au* vyslovuje „temněji“)²⁶ a tvrdí, že *ou* se v češtině „nekoná“!²⁷ Jeho konzervativní stanovisko se očividně stalo okrajovou záležitostí. Svou roli zde hrálo také to, že „ypsilonisté“ byli spojeni s rakouskými úřady (Nejedlý např. dosáhl toho, že Hanka už nesměl učit na univerzitě). Koneckonců čím dál více intelektuálů (např. Jungmann, Čelakovský a Vinařický) se přidávalo na stranu „iotistů“ a stále více knih vycházelo v analogickém pravopise. V roce 1840 prosadil Hanka nový pravopis ve Sboru musejním a o dva roky později v Matici české (podrobněji o tom viz Tešnar 2000; Pleskalová – Šefčík 2007: 517–519).

25 „Einige Neuere, die in Kleinigkeiten Ruhm suchen, schreiben unter dem Schutze der Analogie nach c immer, nach s und z aber in manchen Fällen anstatt y (ý) ein i (j); da jedoch diese kleinliche Neuerung der einmal festgesetzten und allgemein angenommenen klassischen Rechtschreibung unsers goldenen Zeitalters zuwider ist, die ohnehin nicht leicht böhmische Rechtschreibung nur noch mehr erschwert, die Lernenden verwirrt und abgeschreckt, ja gar keinen Nutzen gewährt, und nur einen Muthwillen anzeigt, so ist sie nicht zu billigen, um so weniger nachzuzahlen, daher ganz zu verwerfen.“ (Nejedlý 1830: 22n.)

26 „Der Doppellaut au wird wie ou auf die Art des sächsischen au in den Wörtern: Glaube, Haus, ausgesprochen, als hauba, Schwamm, maudrost, Weisheit, lauka, Wiese; wie houba, moudrost, louka.“ (Nejedlý 1830: 5)

27 „Der Doppellaut au wird immer so geschrieben, ob er gleich wie ein dunkles ou ausgesprochen wird, denn ou findet im Böhmischen nicht statt, als hauba Schwamm, mauka, Mehl, nohau mit dem Fuße nicht houba, mouka, u. s. w. wie es einige schlecht schreiben.“ (Nejedlý 1830: 21n.)

K přijetí další reformy přispěl opět Hanka, a to na začátku čtyřicátých let 19. století. Tzv. skladná oprava navázala na starší Tomsovy návrhy a byla zřejmě přijata bez většího odporu – možná z toho důvodu o ní existuje málo literatury. Jediný mně dostupný text na toto téma je přednáška Pavla Josefa Šafaříka z 2. června 1842, publikovaná o rok později (Šafařík 1843). Je zajímavé, že obsahem skladné opravy bylo vlastně jen nahrazení písmen *j – g – ě* písmeny *í – j – g*; přechod k antikvě a nahrazení spřežky *ff* písmenem *š* (a písmena *f* písmenem *s*) zřejmě už v této době nevzbuzovaly větší pozornost. Šafařík argumentuje tím, že se dosavadní pravopis sice hodil pro starší časy, kdy vycházely hlavně knihy pro nižší vrstvy obyvatelstva, avšak filologové už tehdy cítili potřebu změny pravopisu.²⁸ Dále poukazuje na to, že sám Dobrovský užíval písmeno *j* pro souhlásku v citátech z jiných slovanských jazyků, „poněvadž tu, kdež se do jinoslovanských mimo české nářečí zabíhá, prawopis tak ošklivě od druhých nářečí se lišící welice jest nepohodlný a naskrze nehodí se“ (Šafařík 1843: 5). V současnosti, „kdežto literatura česká vždy více na celý národ působení své rozšiřuje a všem jeho duchovním potřebám wyhowěti se způsobjnou činí, ano čím více i jiných národůw, a zvláště příbuzných nám slowanských, pozornost na sebe obrací“ (tamtéž), by se český pravopis měl přizpůsobit jiným slovanským a evropským jazykům. Další reformy (zvláště psaní *ou* místo *au* a *v* místo *w*)²⁹ Šafařík odmítá. Proti prvnímu návrhu (psaní *ou* místo *au*), který v této době zastával Hanka, namítá, že výslovnost *ou* je omezena na Čechy, druhý návrh (psaní *v* místo *w*) navrhuje proto, že by se tím čeština vzdálila od grafického systému dvou sousedů, totiž Němců a Poláků.

V Šafaříkově argumentaci se zčásti odráží starší Tomsovo zaměření na příbuzné slovanské národy, ale Šafařík jej oproti Tomsovi staví do širšího evropského kontextu. Toto rozšíření horizontu určitě souvisí s větší vahou národního hnutí ve čtyřicátých letech 19. století, pro praxi však velký význam nemá. Sám Šafařík totiž připouští, že pravopisné

28 „Pokud owšem literatura česká w těsnějších mezích se pohybowala, jsauc literaturau prstonárodní, wýhradně českau, potřebám nižších stawůw w Čechách slaužící, jinak pauze oblibau a jako hříčkau několikla wlasteneckých ochotníkůw, za časůw Kramerusowých a Procházkowých, nemohla potřeba oprawy nedostatku toho tak příliš citěna býti, ač owšem ode dáwna ji poznali všickni, kdož s Českoslowanskau filologií se zaměstknawali.“ (Šafařík 1843: 5)

29 „Neboť netajim toho, že mi se zdá, žeby nawrhowané od některých stran zawedení w písmě dvojhlásky *ou* místo *au* a sauhlásky *v* místo *w* ani tuze potřebno ani radno nebylo.“ (Šafařík 1843: 8)

systémy západoevropských jazyků jsou mnohem nepravidelnější, a tudíž nemohou sloužit jako vzor v českém prostředí.³⁰

Po přijetí analogické a skladné opravy usiloval Hanka o další změny. Na jedné straně chtěl prosadit už zmíněné psaní *ou* místo *au* a *v* místo *w*, na druhé straně navrhl nahrazení písmen s diakritikou literami z azbuky, např. místo *č* a *ž* se měly užívat *ч* a *з*. Druhou změnu ponechám stranou, neboť hrála jen okrajovou roli a nebyla realizována. První návrh však Hanka v letech 1849–1850 skutečně prosadil, a to navzdory silnému odporu různých osobností, mimo jiné Palackého. Podrobný přehled o diskusích čtyřicátých let podává Tešnar (2003), já se zde omezím pouze na polemiku Hanky právě s Palackým.

Palacký se podobně jako Šafařík staví proti psaní *ou*, pokládá jej totiž za regionální jev český.³¹ Dále odmítá argument, že písmeno *w* je typicky německé, a že by tedy mělo být zrušeno.³² Hanka odpovídá, že dvojhlaska *ou* „jest ovšem český a z částky i moravský způsob vyslovování, ale ohledem na celek nikoli pouhý provincialismus“, a argumentuje důležitou rolí Čechů jakožto „vzdělané většiny celého československého národa“ (Hanka 1847: 12). Hanka se o Palackého postoj k písmenu *w* vyjadřuje ironicky, tvrdí, že lidé jako on, kteří nejsou zvyklí „v starých písemnostech“, prostě spojí výskyt písmena *v* spíše s latinskými a písmena *w* spíše s německými texty (Hanka 1847: 10).

Tento krátký výťah z mnohem obsáhlejší diskuse ukazuje, že pro Hanka a reformátory z jeho okolí bylo v této době důležité postupné přibližování češtiny k jiným slovanským jazykům, což bylo spojeno s panslavistickými a protiněmeckými podtóny. Byly to poslední pravopisné změny prosazené v devatenáctém století a český pravopis se jimi, pokud jde o zachycení českých fonémů v grafice, dostal do nynější podoby.

30 „Aniž mi kdo namítej prawopis francauzský, anglický i sám německý a jiných jazykůw západoevropských, že i tam více podobných, ba horších nedůsledností se nachází a neopravují se. Wímeť, že jazykové oni, wětším dílem se směsi rozličných řeči powstali, stawěli a stawěji prawopis swůj wíce na etymologii nežli na eufonii, náš samorostlý jazyk naopak wíce na eufonii nežli na etymologii, ačkoli i k této slušné zřeni má.“ (Šafařík 1843: 7)

31 „Dwojhlaska ou místo slowanského *ú* jest tedy pauhý provincialismus český, jenž nestojí we mluwě české osamotěly, ana jemu i dwojhlaska *ey* místo *y* w bok se stawí; Slowáci wšickni a Morawané wychodni nejen obau těch dwojhlasek nemají a neoblibují, ale i naprosto je u sebe zamítají.“ (Palacký 1846: 792)

32 „Čta před některým časem tuto stížnost na literu *w*, sotwa očim swým důwěřowal sem. Jakž pak, wy prawíte, že *a* jest německé? a Němci tuším zase řeknau, že ono není ani německé, ani anglické, ani polské, ačkoli u národů těchto se ho užíwá, alebrž půwodně české jako prý též písmo frakturní a šwabaské wůbec.“ (Palacký 1846: 79n.)

5. Souhrnná charakteristika českého vývoje

Následující kapitola je věnována pokusu vymezit základní rysy argumentů, které byly užity v pravopisných diskusích 18. a především 19. století. Charakteristiku argumentů typických pro jednotlivá období uvádím v následujícím přehledu:

	pro reformu pravopisu	proti reformě pravopisu
druhá polovina 18. století	racionální a ahistorická argumentace (Pól)	konzervativní a historická argumentace (raný Dobrovský)
konec 18. století	slavistická argumentace (Tomsa)	
1809–1840	historicky podložená racionální argumentace (pozdní Dobrovský, Hanka)	konzervativní a historická argumentace (Nejedlý)
1840–1846	evropská argumentace (Šafařík)	konzervativní a historická argumentace (Palacký)
1846–1848	protiněmecká argumentace (Hanka)	

Závěrem lze říci, že starší pokusy o racionalizaci pravopisu byly zmařeny historickým přístupem k této problematice a částečná racionalizace mohla být realizována až v souvislosti s rostoucím významem zohlednění historického pohledu na jazyk. Poté následovala „modernizace“ pravopisu a přibližování se k jiným evropským jazykům, a nakonec se projevila i protiněmecká tendence, jejímž hlavním cílem byla emancipace českého pravopisu od německého.

Pouze část úprav byla odůvodněna „strukturně“, a to v tom smyslu, že byly odstraněny nedostatky staršího pravopisného systému. Šlo zejména o zrušení spřežek (s výjimkou *ch*) a o nejednoznačné přechody (podle Kučerova pojetí). Další úpravy byly odůvodněny spíše ideologicky. Týká se to zvláště přiblížení inventáře grafémů k (domnělému) evropskému pravopisnému standardu, resp. vzdalování od pravopisného systému německého. Touto snahou mohlo být vedeno zachování grafému *ů*. Jeho náhradu grafémem *ú* sice žádal v 18. století Jan Václav Pól, avšak ve čtyřicátých letech 19. století *ů* reformami odstraněno nebylo, a to zřejmě proto, že bylo považováno za specifický rys českého pravopisu.

Seznam literatury

- Alphabetum boëmicum (1718): *Alphabetum boëmicum in quo Singularum Litterarum Proprietates Nova et Facili methodo proponuntur, et per collectas de orthographia boëmica observationes*. Praga.
- Berger, Tilman (2004): Dobrovský und die Ortografiereformer seiner Zeit. In Vavřínek, Václav – Gladkova, Hana – Skwarska, Karolina, eds.: *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavlicorum. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Praha 2003*. Praha, s. 393–402.
- Berger, Tilman (2008a): Der Beitrag von Johann Wenzel Pohl zur Entwicklung der slavischen Sprachwissenschaft. In Kempgen, Sebastian – Gutschmidt, Karl – Jekutsch, Ulrike – Udolph, Ludger, eds.: *Deutsche Beiträge zum 14. Internationalen Slavistenkongress Ohrid 2008*. München, s. 39–52.
- Berger, Tilman (2008b): Diakritické znaky v Pravopisnosti Řeči Českého Jana Václava Póla. In Čornejová, Michaela – Kosek, Pavel, eds.: *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu*. Brno, s. 13–20.
- Bermel, Neil (2007): *Linguistic authority, language ideology, and metaphor: the Czech orthography wars*. Berlin.
- Čejka, Mirek (1999): Srovnání Devotyho opisu Loutny české Adama Michny z Otradovic s původním tiskem. In Zand, Gertraude – Holý, Jiří, eds.: *Tschechisches Barock – Sprache, Literatur, Kultur. České baroko – Jazyk, literatura, kultura*. Frankfurt a. M.–Bern–New York–Paris–Wien, s. 21–32.
- Dobrovský, Josef (1780): Apologie für die alte, einmal angenommene, in ganz Böhmen übliche böhmische Orthographie. *Böhmische Litteratur auf das Jahr 1780*. Prag, s. 111–128.
- Dobrovský, Josef (1787): *Neuerbesserte Böhmische Grammatik mit allen erforderlichen tüchtigen Grundsätzen... Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren, Drittes Stück*. Prag, s. 136–140.
- Dobrovský, Josef (1809): *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*. Prag.
- Dobrovský, Josef (1819): *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*. Prag.
- Gebauer, Jan (1894): *Historická mluvnice českého jazyka 1. Hláskosloví*. Praha–Videň.
- Gebauer, Jan (1963): *Historická mluvnice jazyka českého 1. Hláskosloví*. 2. vyd. Praha.
- Hanka, Václav (1817): *Pravopis český podlé základu grammatiky J. Dobrowského*. Praha (další vydání v letech 1821, 1833, 1836, 1839, 1844, 1847, 1848 a 1849).
- Hanka, Václav (1822): *Mluvnice čili saustawa českého gazyka podle Dobrowského*. Praha.
- Hanka, Václav (1847): *Ospravedlnění nejnovějších oprav českého pravopisu proti nářkům pojednání čteného dne 17. září 1846 ve zboru pro řeč a literaturu českou v Praze*. Praha.
- Havlíček Borovský, Karel (1846): *Originálnost. Česká wčela 2*, s. 12.
- Kučera, Karel (1998): Vývoj účinnosti a složitosti českého pravopisu od konce 13. do konce 20. století. *Slovo a slovesnost 59*, s. 178–199.
- Macura, Vladimír (1995): *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ*. Praha.
- Nejedlý, Jan (1830): *Lehrbuch der Böhmischen Sprache für Böhmen*. Prag.

- Newerkla, Stefan Michael (1999): Johann Wenzel Pohl – Sprachpurismus zwischen Spätbarock und tschechischer Erneuerung. In Zand, Gertraude – Holý, Jiří, eds.: *Tschechisches Barock – Sprache, Literatur, Kultur. České baroko – Jazyk, literatura, kultura*. Frankfurt a. M.–Bern–New York–Paris–Wien, s. 73–84.
- Palacký, František (1846): Má-li pravopis český čím dále tím více se dokonaliti? *Časopis českého museum 20*, s. 785–805.
- Pleskalová, Jana – Šefčík, Ondřej (2007): Pravopis. In Pleskalová, Jana et al., eds.: *Kapitoly z dějin české jazykové a bohemistiky*. Praha, s. 499–539.
- Pohl, Johann Wentzl (1756): *Grammatica linguae bohemicae oder Die Böhmische Sprach-Kunst...* Wien–Prag–Triest (další vydání pod tímto titulem v letech 1764 a 1776).
- Pohl, Johann Wenzel (1773): *Neuerbesserte Böhmische Grammatik mit allen erforderlichen tüchtigen Grundsätzen...* Wien (další vydání pod tímto titulem v roce 1784).
- Pohl, Johann Wenzel (1786): *Wahre gegründete böhmische Rechtschreibart mit im Grunde der Sprache bewährten Beweistume zu erforderlichen Gebrauch der K. K. adelichen Akademien, und sämtlicher Liebhabern dieser Sprache*. Wien.
- Pól, Jan Wáclaw (1786a): *Pravopisnost Řeči Českého. Ředlně založená, tež y důkazmi obraňená k Vzitečné Potřebě cis. král. Vrozenjinské Wěstny Wjdenské, a weškerého obecli wydaná*. Wjdeň.
- Porák, Jaroslav (1983): *Humanistická čeština*. Praha.
- Rosa, Wenceslaus Johannes (1672): *Čeckořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*. Praga (vyd. J. Marvan, München 1983).
- Sedláček, Miloslav (1993): K vývoji českého pravopisu I, II. *Naše řeč 76*, s. 57–71, 126–137.
- Šafařík, Pavel Josef (1843): Slowo o českém prawopisu. *Časopis českého museum 17*, s. 3–12.
- Tešnar, Hynek (2000): K pravopisným polemikám v 1. polovině 19. století. *Naše řeč 83*, s. 243–252.
- Tešnar, Hynek (2003): Ještě k pravopisným polemikám v 1. polovině 19. století. *Naše řeč 86*, s. 27–37.
- Tomsa, František Jan (1782): *Böhmische Sprachlehre*. Prag.
- Tomsa, František Jan (1784): *Vwedenj k České Dobropjsebnosti*. Praha.
- Tomsa, František Jan (1802): *Über die českische Rechtschreibung mit einem Anhang, welcher dreizehn českische Gedichte enthält*. Prag.
- Tomsa, František Jan (1812): *Grössere českische Orthographie, gemeinlich böhmische Orthographie genannt; mit zwei Anhängen, der erste enthält zehn alte českische Fabeln, der zweite aber eine Probe, wie nach der hier vorgeschlagenen und grösten theils eingeführten českischen Orthographie alle slawische Dialekte geschrieben werden könnten*. Prag.
- Vintr, Josef (2004): Josef Dobrovský a tehdejší vídeňští učitelé češtiny. In Vavřínek, Václav – Gladkova, Hana – Skwarska, Karolina, eds.: *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavlicorum. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Praha 2003*. Praha, s. 414–427.

The Argumentation of Czech Orthography Reformers between 1780 and 1850

In the beginning I discuss the features of the traditional “Brethren’s orthography” and show that only some of them were so problematic that a reform was inevitable. Then I give a review of different arguments, used in the Czech orthography debates of the late 18th and early 19th century. The first reformers (Pól and Tomsa) argued “rationally”, in favour of a more logical orthography which would also be closer to the pronunciation. Dobrovský criticised this approach from a historical position, and the reformers’ efforts failed. In 1809 Dobrovský himself proposed another reform which was based on “analogy” and resulted from his study of historical grammar. This reform was mainly propagated by Hanka, who succeeded in getting it officially accepted in 1842. In the same year some “rational” reforms (proposed by Šafařík) were successful; they had the aim to bring Czech orthography closer to other Slavic languages. After this Hanka tried to initiate further reforms based on Pan-Slavic and anti-German arguments and partly succeeded in 1849 and 1850.

Keywords

Pól – Tomsa – Dobrovský – Hanka – 18th Century – 19th Century – Czech Orthography – New Orthography

Author

Tilman Berger (*1956) studied Russian and Mathematics at universities in Heidelberg, Prague and Konstanz. In 1986 he defended his dissertation thesis dealing with Russian stress at the University of Konstanz. He worked at universities in Hamburg and München and in 1994 he habilitated with his habilitation thesis on the use of Czech demonstratives in München. Since 1994, he has worked as a professor of Slavonic linguistics at the University of Tübingen. He is a member of “Deutsche Forschungsgemeinschaft” review board for linguistics, an editor of “Zeitschrift für slavische Philologie” journal, a member of the Council of the Institute of the Czech Language AS CR, and a member of the Council for Sciences of the AS CR. Within Czech Studies he currently concentrates on the end of 18th century, Jan Václav Pól’s work in particular, and within the field of synchronic linguistics he focuses on the aspect phenomenon.

Recepce pravopisu Jana Václava Póla jeho vídeňskými a vídeňskonovoměstskými současníky

Stefan Michael Newerkla

1. Úvod

Představy o pravopisu slavného vídeňského gramatikáře Jana Václava Póla (sám se psal Ján, německy Johann Wenzel Pohl)¹ se v posledních letech těšily většímu zájmu mezi bohemisty, a to zejména díky pracím Tilmana Bergera z Tubinek (Berger 2004; 2008a; 2008b; 2009; v tisku) a Jany Pleskalové z Brna (Pleskalová et al., eds. 2007: 505–506). Tito badatelé již pojednali o tom, proč byly odmítnuty i takové úpravy, které mohly být přijaty (např. *ú* namísto *ů*), nebo se dokonce v českém pravopisu později prosadily. Berger (2008b) nedávno také potvrdil, že Pólovy představy o jazyce nebyly tak scestné, jak to tvrdila tradice s Josefem Dobrovským v čele, a zároveň ukázal, že Pól jen zdánlivě nevycházel z dosavadního vžitého grafického úzu a nerespektoval plynulý vývoj českého pravopisu. Naopak, i v této oblasti navázal původně na ideje Václava Jana Rosy, které nejdříve z jeho *Czechořečnosti* (Rosa 1672) v nejasné, nepromyšlené formě převzal, později je však pod vlivem praxe modifikoval na vlastní systém, který odrážel „realitu jazyka často lépe než systémy jeho současníků“ (Berger 2008b: 18).²

1 O Pólovi obecně srov. Newerkla (1999; 2004a).

2 Podobného názoru byli mimochodem už Josef Prokop (viz 2.5 tohoto příspěvku) a pražský podnikatel, pozdější úředník v Buenos Aires i ve Vídni a zároveň lexikograf Wenzel Martin Christoph Bergner (1761–1834), který ve svém dopisu Josefu Valentinu Zlobickému ze 13. 2. 1781 píše: „Zweytens verstehe ich darunter [novější způsob psaní] die neuere Orthographie. Constantius [Jiří Konstanc], Rosa und Pohl haben einzelne Theile festgesetzt, Pohl 1776. in eine Ordnung gebracht und praktisch angenommen: ich weis, daß man sie zu öffent-//lichen Werken nicht so leicht einführen wird: aber erlauben Sie mir zu sagen, daß diese Schreibart auf festen Gründen gebaut ist, daß Sie und ein jeder Verständiger mir eingestehn müssen, daß die Vernunft auf ihrer Seite, aber daß der Gebrauch wider sie ist: daß man sie in Sachen, die den gemeinen Mann angehn, nicht gebrauchen soll. Das ist auch wahr.“ (Vintr – Pleskalová, eds. 2004: 264–265)